

מקור ראשון

מגזין

בעולם

תרבות

יהדות

דעות

חדשות

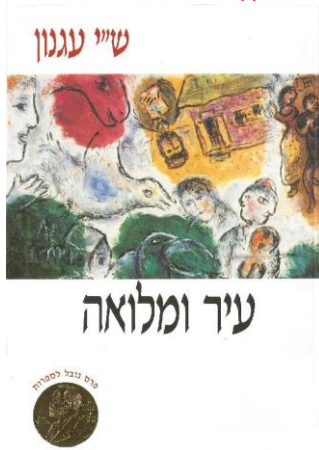
בונה עיר: גישתו של עגנון לעולם הישן

בעוד כתביו המוקדמים של עגנון מתאפיינים בעין ביקורתית וחדה ביחס לבוצ'אץ', הרי שבאלו המאוחרים הביקורת התמתנה ותחתיה יש גם קידוש של העבר שעלה כולו באש

מאת יוסף סאקס

כ"א בשבט ה'תש"ף (17:05 16/02/2020)

// הסיפור הנבחר:

עם כניסתי לעולם העגנוני, השתתפתי כ"שומע חופשי" בסמינר של ידידי-מורי אריאל הירשפלד על הרומן "תמול שלשום". במהלך הסמסטר אחד הסטודנטים, בחור ישיבה שהעתיק את מקומו מבין כותלי בית המדרש לאולמות הר הצופים, שאל אותי אם אני מבין את הספר. אני מניח שהוא התכוון אם אני, עולה מארצות הברית עם מבטא אמריקאי, מסוגל להבין את העברית העגנונית. זאת אומרת, אם אני "מבין" במובן של הבנת הנקרא. השבתי, במידת מה של חוצפה או גאווה: לא רק שאני מבין, אלא מבחינה מסוימת אני היחיד בכיתה שמבין, כי אני העולה היחיד (בחדר מלא ישראלים מלידה) שיכול להזדהות עם חוויותיו של יצחק קומר, שהניח את "ארצו ואת מולדתו ואת עירו ועלה לארץ ישראל".

אם התובנה שחשיבות מונחים כמוצא ומקום, מקור וייעוד, והמתח ביניהם, הייתה קריטית בהבנת הרומן הארצישראלי הגדול, קל וחומר שהיא הכרחית בקריאת "עיר ומלואה", המגנום-אופוס המקבץ כמעט 300 שנות סיפורי עירו, שעגנון שקד עליו לקראת סוף חייו. הספר הענק מעיד כי הסיפורים של עיר מולדתו, בוצ'אץ' שבגליציה, שכנו בראשו של עגנון במשך זמן רב. יש להפריך את המחשבה המקובלת שרק בשלב מאוחר החליט עגנון לקחת על עצמו את כתיבת דברי ימי עירו. המודעות לכך שעירו עומדת על סף קריסה, הן רוחנית והן פיזית, והדחף לתעד את בוצ'אץ' בספרות, היו בוודאי נטועים עמוק בחווייתו כבר מילדותו.

הרב יוסף סאקס בבית עגנון. צילום: מרים צחי

לאמיתו של דבר, כבר בשנים הראשונות לכתיבתו התקבע הנושא כאחד ממוקדי העניין של עגנון, אף שקולו כמספר סיפורי עירו בגר ואף השתנה במהלך העשורים. בשנת 1956, כאשר התמעט זרם יצירותיו שבדפוס, ענה עגנון לשאלתו של ברוך קורצווייל במה הוא משקיע את מרצו: "בונה אני עיר – את בוטשאטש!" פרופ' אֶלן מינץ העיר כי אמירה זו הייתה "תביעת בעלות של סופר מיומן המנצל בכתיבתו רפרטואר מבוסס של טכניקות מודרניסטיות... אמנם החומר והלבנים מקורם בתיעוד ההיסטורי, אבל הבניין שייבנה יהיה יצירה חדשה. שום סופר אחר בתרבות היהודית המודרנית לא ניסה ידו בפרויקט רחב יריעה ושאפתני שכזה."

העבר כמכרה חיים

ואולם, הנתים שבו הלכה כתיבתו של עגנון מסיפורי בוצ'אץ' הראשונים עד ל"עיר ומלואה" ארוך, והוא נוטה לנוסטלגיה, ליצירתיות ולהנצחה. כתביו המוקדמים של עגנון מתאפיינים בעין ביקורתית נוקבת, ומצביעים על צביעות ורמייה, ובייחוד על אי־צדק כלכלי וחברתי. חשבו על הסיפור הקצר "גר צדק" שנכתב לפני שעגנון יצא מבוצ'אץ' ב-1908, ובו יהודי ממולח מסווה עצמו כנסיך רוסי שהתגייר כדי לרמות את הקהילה כולה. רק כשהתבגר עגנון התחלף הדגש על העוני הפיזי בתיאור עונייה הרוחני של בוצ'אץ', כסמל לעולם היהודי כולו. ובכל זאת הקורא חש באהבה שרוחש המתבר לעולם שהוא מבקר בעטו.

נטייתו של עגנון ללעג עצמי (במיוחד מצד המספר המבוגר אל עצמו הצעיר) אין משמעותה שבגרותו הוא איבד או נטש את נקודת המבט הביקורתית כלפי עיר הולדתו. קול זה לא עמד לרשותו של הנער, שלא יכול היה לחוש נוסטלגיה כלפי עיר שטרם עזב! עגנון יצא מבוצ'אץ' בהיותו בן עשרים, ולהוציא שני ביקורים חטופים מעולם לא חזר אליה. ועם זאת דמיונו הספרותי מעולם לא התרחק מעירו, בבחינת "אפשר להוציא את הנער מבוצ'אץ', אבל אי אפשר להוציא את בוצ'אץ' מהנער". דברים דומים יכולים להיאמר גם על סופרים גדולים אחרים: מארק טוויין, ג'ויס, פוקנר ופיליפ רות, למשל. הערכתו של אהרן אפלפלד למה שלמד כסופר צעיר מעגנון מבטאת זאת היטב:

רוב בני דורי הכריעו [בעד הדחקת] עברם והכחידו אותו. אני לא בא, חס ושלום, בטענות אליהם. אני מבין אותם עד עמקי נפשי. אני, על כל פנים, לא ידעתי משום־מה להיטמע בהוויה הארצישראלית. אני הלכתי, אם תרצו נסוגותי, אל עצמי. מבחינה זו, ולא רק מבחינה זו, שימש לי עגנון דוגמה ומופת. מעגנון למדתי שאדם יכול לקחת את עיר מולדתו לכל מקום ולחיות בה חיים מלאים. עיר מולדת אינה עניין שבגאוגרפיה סטטית. זאת ועוד: אתה יכול להרחיב את גבולותיה או להגביה למרום. עגנון אָכַל את עירו בכל מה שיצר

העם היהודי במאתיים השנים האחרונות. כמו כל סופר בעל שיעור קומה לא כתב זיכרונות על עירו. במילים אחרות: לא מה שהייתה אלא מה שראוי שתהיה. ועוד לימד אותי: העבר, גם הקשה ביותר, אינו מום או בושה אלא מְכָרָה חיים (סיפור חיים, עמ' 138).

לבנות מהחורבן

דברים אלה מלמדים ששומה היה על עגנון להניח "את ארצו ואת מולדתו ואת עירו" ולעלות "לארץ ישראל לבנות אותה מחורבנה ולהיבנות ממנה", כדי שיוכל לשוב ולהפנות את תשומת לבו לעיר בוצ'אץ' ולבנותה בין דפי הספר.

אין זאת שעגנון נטש בבגרותו את הביקורת, או שלא הצליח לשמר את גישתו הצינית. למעשה, הקובץ "עיר ומלואה" מלא וגדוש ביקורת חברתית מעין זו, הגובלת בהרשעה מכול וכול של הנהגת הקהילה ושל השפעותיהם ההרסניות של היוהרה והכוח על החיים. עם העניינים הזוכים לתשומת לב מיוחדת נמנה הפער בין הערכים המפורשים של העיר כקהילה דתית ובין יישומם בפועל הלוקה בחסר – או בין בוצ'אץ' האידאלית ובין "שבוש" האמיתית. הספר נושא הקדשה לעיר "מלאה תורה וחכמה ואהבה ויראה וחיים וחסד וצדקה"; תוכנו מספר לעיתים קרובות סיפור אחר.

ההבדל המהותי בין כתביו המוקדמים והמאוחרים טמון בכך שעגנון למד למתן את הביקורת שמתח בצעירותו. הוא עשה כן מתוך צורך אמנותי: סופרים שאינם מסוגלים להתפתח מעבר לדמות ולקול שעיצבו בצעירותם אינם זוכים, בדרך כלל, להכרתה של ועדת נובל. אבל הוא הונע גם מן השאיפה לא לרומם את העולם הישן אך גם לא לפרקו. נטייתו של סופר להעלות על נס או לחלופין להציג בצורה סאטירית את העולם שהוא מתאר איננה מעידה כשלעצמה על יחסו לאותו עולם. במקרה של עגנון לא מדובר בזה אף לא בזה, אלא בשאיפה לבקר ולקדש בעת ובעונה אחת, ומתוך כך לשאול מה יכול העבר ללמדנו על ההווה ועל העתיד.

הרב יוסף סאקס הוא מנהל אגף המחקר בבית עגנון. ערך את סדרת "ספריית עגנון", תרגומים מבוארים לאנגלית של כתבי ש"י עגנון (הוצאת טובי) ב-15 כרכים.

תגיות: [הסיפור שהולך איתי](#) [מוסף שבת](#) [ספרות ש"י עגנון](#)